

**Адамович З. М., асп.**  
*Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

## **ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ**

*Розглянуто історію формування поглядів на економіку знань, окреслено основні напрямки розвитку теорії економіки знань, уточнено розуміння та вживання окремих термінів та понять.*

*Ключові слова: економіка знань, економіка, що базується на знаннях, знання, інформація.*

*Рассмотрена история формирования взглядов на экономику знаний, обозначены основные направления развития теории экономики знаний, уточнено понимание и употребление отдельных терминов и понятий.*

*Ключевые слова: экономика знаний, экономика, базирующаяся на знаниях, знания, информация.*

*This article presents history of forming scientific opinion on knowledge economy. Understanding and application of some notions are specified.*

*Key words: knowledge economy, knowledge-based economy, knowledge, information.*

**Вступ. Постановка проблеми.** Термін «економіка знань» використовується для визначення типу економіки, де використання новітньої науково-технічної інформації відіграє вирішальну роль, а виробництво знань стає джерелом зростання. Поряд з активним переходом країн, насамперед високорозвинених, до економіки знань, постало актуальним і питання про формування методологічного апарату економіки знань.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Першопрохідцями у дослідженні даної проблематики можна вважати Ф. Махлупа, П. Дракера, Е.Тофлера. На даний час ґрунтовні дослідження з цієї тематики здійснюються такими відомими організаціями, як Світовий банк та ОЕСР. Щодо вітчизняних та російських вчених, насамперед потрібно згадати В. Іноземцева, А. Чухна, Л. Федулову. Питанням формування та вимірювання економіки знань присвячені праці і суспільних географів, серед яких найзначніший вклад зробила В.Смаль.

**Формулювання цілей статті. Постановка завдання.** В принципі, важливим аспектом будь-якого дослідження являється наукова чіткість у понятійно-термінологічному апараті. Варто відзначити, що однією з проблем, з якими стикаються фахівці, які займаються дослідженням економіки знань, є відсутність згоди з приводу термінологічних аспектів даного поняття, тому метою даної роботи є конкретизація поняття «економіка знань».

**Виклад основного матеріалу.** Термін «економіка знань» («knowledge esonopу») одержав широке поширення в кінці 90-х років ХХ століття, що значною мірою було зумовлено встановленням нових пріоритетів в політиці та економіці високорозвинених країн. Так, стратегічною метою ЄС на перше десятиліття нового тисячоліття було зробити Європу найбільш конкурентною та динамічною знанневою економікою у світі (Lisbon 2000 EU Council Strategy objective).

Сам термін «економіка знань» вперше був використаний австро-американським вченим Фріцем Махлупом. У 1962 році Ф. Махлуп надрукував наукову працю «Виробництво та поширення знання в США», де якраз і був здійснений огляд економіки знань в США [9]. Цій праці, науковою основою для якої послужили напрацювання з філософії, математики, економіки та національних рахунків, передувало 5 лекцій, які вчений прочитав протягом 1959-1960 років. Науковець оцінив, що у 1958 році економіка знань склала 136,4 млн дол. США або 29% ВВП країни. Дослідник виділив шість секторів, що продукують знання: освіта, науково-дослідні та дослідно-конструкторські

роботи, художня творчість, засоби комунікації, інформаційні послуги та інформаційні технології [3, 28]. У 1970 році Ф. Махлуп розпочав приготування до перевидання своєї славнозвісної книги у 10 томах під назвою «Знання: його створення, поширення та економічне значення» («Knowledge: Its Creation, Distribution, and Economic Significance»). Перший том «Знання та виробництво знання» («Knowledge and Knowledge Production») з'явився у 1980 році, а другий - «Галузі знання» («The Branches of Knowledge») - у 1982[8, 13].

Варто сказати, що якраз розрахунки Махлупа дали поштовх до появи великої кількості публікацій з економіки знань. Перша хвиля, що почалась в 70-х роках ХХ століття, в основному розгорнулася навколо поняття інформаційна економіка. Наступними впливовими роботами американських вчених були «Інформаційна економіка» М. Пората та М. Рубіна, видана у 1977 році, та «Індустрія знання у Сполучених Штатах: 1960-1980 роках» («The Knowledge Industry in the United States: 1960-1980») М. Рубіна та М. Тейлора (1984). Декілька вагомих праць було видано під егідою ОЕСР, серед яких варто згадати: «Інформаційна діяльність, електронно-технологічні комунікації» Том 1: Вплив на зайнятість, економічне зростання та торгівлю (Information Activities, Electronics and Telecommunications Technologies, Volume 1: Impact on Employment, Growth and Trade) 1981 рік, «Тенденції в інформаційній економіці» (Trends in the Information Economy) 1986 рік [7, 4]. Фактично, тоді терміни «інформація» та «знання» в науковій літературі вживались як взаємозамінні. Але з часом розмежування між інформацією, яка, власне, і є основою для формування знань, і знаннями ставало чіткішим[3, 29].

Під «економікою знань» стали розуміти такий тип економіки, в якому знання відіграють вирішальну роль. У такому значенні термін був популяризований Пітером Дракером - ще одним американським вченим австрійського походження. Він використав вираз в якості назви до 12 глави своєї книги «The Age of Discontinuity» (1968). П. Дракер вважає, що нинішнє суспільство ще передчасно розглядати як "суспільство знання"; нині можна говорити лише про створення економічної системи на основі знання ("knowledge industries"). Зміна ролі і значення знання, яке розпочалося 250 років тому, трансформувало і економіку, і суспільство загалом. Знання сьогодні стало основною умовою виробництва. Тим більше, знання також має деякі особливості суспільного блага (Schultz, 1981). Традиційні "фактори виробництва" (земля, тобто природні ресурси, робоча сила і капітал) не зникли, але перетворилися в другорядні. Ці ресурси можна використовувати, причому без особливих витрат праці, якщо є необхідні знання. Знання в новому його розумінні означає реальну корисну силу, засіб досягнення соціальних і економічних результатів. Використання знань для винайдення найбільш ефективних способів для застосування інформації, яка є в нашому розпорядженні, з метою отримання необхідних результатів - це, по суті, обумовило революцію у сфері управління, яка охопила весь світ. Для порівняння: промислова революція проникла в усі сфери життя і набула

всесвітнього масштабу за 100 років - від середини XVIII до середини XIX століття; революція в продуктивності праці досягла такого самого широкого масштабу за сім десятиріч - від 1880 р. до кінця Другої світової війни; революція в управлінні продемонструвала ті самі результати менш ніж за 50 років - від 1945 по 1990 рр. [1, 96].

Друга хвиля публікацій розпочалась у 1990-х роках і триває до сьогодні. Вона була стимульована Організацією економічного співробітництва та розвитку. ОЕСР та Д. Форей, в якості її консультанта, розвинули концепцію економіки, що базується на знаннях (knowledge-based economy) з характеристиками явно схожими до тих, які уже були визначені Фріцом Махлупом [6, 5].

Відомий англійський соціолог Ентоні Гідденс був одним з перших, хто ввів поняття «економіки знань» в сферу державної політики. Гідденс вказує, що певне суспільство чи регіон може перейти від аграрного типу господарювання до економіки знань, минаючи етап так званого старого типу індустріалізації. У той же час, ці економічні перетворення повинні бути підкріплені перетвореннями в соціальній сфері. Е. Гідденс наголошує, що вирішальна роль належить розвитку людського капіталу, де основним фактором є освіта. Система освіти включає в себе різні рівні та режими. Проте в даний час Європейська комісія та Світовий Банк надають першочергове значення дослідженням та інноваціям. В даному випадку, знання тлумачитися виключно як економічний ресурс. Вищі навчальні заклади і університети, зокрема, розглядаються як частина інноваційної системи, за умови інтенсивних кооперативних зв'язків між підприємствами та державними установами.

Як бачимо, поряд з поняттям «knowledge economy», яке легко можна перекласти як «економіка знань», з'являється поняття «knowledge-based economy», дослівний переклад якого означає «економіка, що базується на знаннях». Саме в матеріалах ОЕСР вперше з'явилося визначення «економіка, що базується на знаннях»: «це економіка, що безпосередньо ґрунтується на створенні, поширенні та використанні знань та інформації» [11, 7]. Перший крок до узагальнення використання концепції економіки, базованої на знаннях, ОЕСР був зроблений у 1995 році документом, написаним канадською делегацією для засідання Комітету з питань політики науки та технологій. В документі, назва якого якраз і включала концепцію економіки, базованої на знаннях, обговорювались дві важливі теми: нова теорія економічного росту та інноваційна діяльність [10,3].

У зарубіжній літературі дані поняття – «економіка знань» та «економіка, що базується на знаннях» – часто вживаються як синонімічні. При вирішенні даного питання дослідники навіть висловлюють діаметрально протилежні твердження. Так, американський вчений Х. Кадер (Hanas Cader), посилаючись на праці Й. Шумпетера, вважає, що коли йдеться про «економіку знань» наголос робиться на виробництво на рівні фірми, де знання розглядаються як фактор або частина фактора виробництва. У розрізі другого терміну увагу

спрямовано на агрегацію фірм у межах географічного регіону з необхідною інфраструктурою для використання повного потенціалу економіки знань. Протилежне тлумачення дає Марк Лорензена (Mark Lorenzen), який, спираючись на ряд інших публікацій, вважає, що «економіка, базована на знаннях» буде більш справедливим на макрорівні, на рівні окремих фірм, а на макрорівні – доцільніше використовувати термін «економіка знань». Філіп Кук (Philip Cook) та Лоет Лейдесдорф (Loet Leydesdorff) в своїй статті «Регіональний розвиток в економіці-на-знаннях» зазначають, що поняття «економіка знань» є старішим і концентрується здебільшого на структурі робочої сили. Термін «економіка-на-знаннях» зосереджується не лише на людському капіталі, а й на секторних характеристиках [3, 31].

З огляду на деяку складність словосполучення економіка, що базується на знаннях, вітчизняними науковцями було запропоновано вживати термін "економіка-на-знаннях", який є семантично рівнозначним [2]. Дотримуючись точки зору більшості вітчизняних вчених, варто наголосити на тому, що поняття "економіка-на-знаннях", більш доречно використовувати щодо сукупності галузей виробничого та невиробничого секторів, функціонування яких значною мірою спирається на знання, представлене чи то у формі високоосвіченої робочої сили або новітніх технологій, чи того й іншого разом. Термін ж «економіка знань» може належати до переліку інших термінів, якими намагаються описати нову форму розвитку суспільства, в основі якого лежить наукоємне виробництво[3]. Як вважає вітчизняний науковець Л.Федулова: «економіка знань — економіка, що створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності. В такій економіці знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічного процесу. Вона не тільки використовує знання в різноманітній формі, але й створює їх у вигляді наукової і високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, освіти».

В принципі, концепція економіки знань сформувалась в процесі аналітичного узагальнення закономірностей економічного розвитку світової спільноти менш ніж за останні півстоліття. Даний період характеризується безпрецедентним зростанням впливу науки та нових технологій на соціально-економічний розвиток усіх країн світу.

В концепції «економіка знання» існує декілька напрямів: гуманістично-ноосферний, представлене в працях В. Вернадського; цивілізаційний, розроблений Ю. Яковцем; ринковий, представлений роботами Т. Шульца, Б. Вейсборда, Е. Денісона, Г. Беккера.

Економіка знань – це економічна модель для майбутнього розвитку багатьох країн. Підтвердженням цього є численні публікації та зібрання країн ЄС, присвячені питанням розвитку ефективної економіки знань. Перше її представлення відбулося у щорічній аналітичній доповіді Світового Банку «Звіт про світовий розвиток» за 1998/99 роки, яка мала назву «Знання для розвитку». Майже одночасно ЄС розробив економічну політику для першого десятиріччя

нового тисячоліття на базі концепції економіки знань: рада Європи 200 року в Лісабоні ухвалила стратегію щодо зайнятості, міжнародної конкурентоспроможності, економічних реформ та соціальної злагоди для об'єднаної Європи.

**Висновки і перспективи подальших розвідок.** Отже, термін «економіка знань» використовується поряд з іншими термінами для опису нового стану світової економіки. Різні визначення були сформульовані щодо економіки знань, але всі вони наголошували на зростаючій ролі знання, як ресурсу розвитку. Незважаючи на те, що в науці ще немає єдиної точки зору щодо визначення сутності та основних рис сучасного етапу господарства, очевидно, що економіка XXI століття, економіка знання – це економіка, що базується на інноваціях, матеріалізованих у вигляді нових, високоефективних, наукоємних технологій, товарів та послуг. Проте економіка знань не тільки оперує знаннями і звичайно не заміщає ними реальне виробництво. В принципі, можна прогнозувати пошкваллення досліджень економіки знань різними науковими напрямками, зокрема і суспільною географією. Нові технології докорінно і швидко змінили структуру не тільки господарства кожної країни зокрема, а й структуру світової економіки, що зумовило нові глобальні геополітичні та геоекономічні проблеми. Якщо країна не здатна здійснити структурну перебудову національної економіки відповідно до вимог нової технологічної парадигми чи зволікає з проведенням таких структурних змін, то це не тільки загальмовує її розвиток, а й може призвести до економічної деградації, тому суспільно-географічні дослідження є досить актуальним при вивченні регіональних особливостей економіки знань.

### **Список використаних джерел:**

1. Дракер П. Посткапиталистическое общество / В кн.: Новая постиндустриальная волна на Западе. М.: Academia. 1999. С. 70-100.
2. Смаль В.В. "Економіка-на-знаннях": до розвитку концепції // Економічна та соціальна географія. – 2009. – Вип. 59. – С. 41-53.
3. Смаль В.В. Трансформація господарства постіндустріальних країн: наукові засади суспільно-географічного дослідження: Монографія – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – 370 с.
4. Федулова Л.І. Концептуальні засади економіки знань // Економічна теорія. – 2008. - № 2. – С. 37-59.
5. Giddens A. The Third Way and its Critics. Polity Press, 2000.
6. Godin B. The Knowledge Economy: Fritz Machlup's Construction of a Synthetic Concept. – Project on the History and Sociology of S&T Statistics. Working paper No. 37 – 2008, p. 33
7. Godin B. The Knowledge-Based Economy: Conceptual Framework or Buzzword? - Project on the History and Sociology of S&T Statistics Working Paper No. 24. - 2003.
8. Langlois Richard N. From the Knowledge of Economics to the Economics of Knowledge: Frits Machlup on Methodology and on the "Knowledge Society"// R. Langlois// - Research in the History of Economic Thought & Methodology, JAI Press (Greenwich, CT, USA),1985 – Volume 3. - p. 225-237.
9. Machlup F. The production and distribution of knowledge in the United States/ F. Machlup – Princeton: Princeton University Press, 1962. – 416 p.
10. OECD. The Implications of the Knowledge-Based Economy for Future Science and Technology Policies, OCDE/GD(95)136. – Paris: OECD,1995.
11. OECD. The Knowledge-based economy in 1996, Science Technology and Industry Outlook. – Paris, 1996.
12. Schultz Th. Investing in People. The Economics of Population Quality. University of California Press, 1981.